

Paweł Ulman, Agnieszka Wałęga

Akademia Ekonomiczna w Krakowie

SYTUACJA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA RYNKU PRACY W POLSCE A KSZTAŁTOWANIE SIĘ ICH BUDŻETÓW DOMOWYCH

1. Wstęp

Współcześnie niepełnosprawność jest jednym z głównych problemów społecznych, szczególnie w krajach rozwiniętych. Osoby niepełnosprawne funkcjonują w każdym społeczeństwie. Są to osoby upośledzone pod względem fizycznym, intelektualnym lub psychicznym. Niepełnosprawność może być wrodzona lub też nabyta w późniejszych latach – w okresie nauki lub zatrudnienia. Ze względu na to grupa osób niepełnosprawnych jest niejednorodna, co wymaga indywidualnego podejścia do różnorodnych problemów tych osób. Niepełnosprawność może w niewielkim stopniu wpływać na zdolność do pracy i uczestnictwo w życiu społecznym lub też może wymagać znacznego wsparcia i pomocy ze strony najbliższych i państwa.

Z niepełnosprawnością związanych jest wiele problemów, poczynając od medycznych, psychologicznych, społecznych, a kończąc na zawodowych. Osoby niepełnosprawne są często izolowane i dyskryminowane, m.in. w dziedzinie zatrudnienia, co powoduje zazwyczaj pogorszenie ich warunków życia.

Na całym świecie podejmuje się starania, aby osoby niepełnosprawne były aktywnymi uczestnikami rynku pracy. Wiele organizacji pracodawców i pracowników oraz stowarzyszeń osób niepełnosprawnych podejmuje obecnie liczne działania mające na celu zwiększenie szans osób niepełnosprawnych na podjęcie pracy i aktywność zawodową. Obecność osób niepełnosprawnych na rynku pracy może przyczyniać się do obniżenia kosztów świadczeń z tytułu niepełnosprawności i jednocześnie zmniejszać poziom ich ubóstwa. Pomijając aspekt ekonomiczny, aktywność zawodowa osób upośledzonych pozytywnie wpływa na proces ich rehabilitacji medycznej oraz zmniejsza występujące bariery społeczne.

W niniejszym opracowaniu po ogólnej charakterystyce uregulowań prawnych i sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce analizie zostaną poddane budżety gospodarstw domowych, w skład których wchodzi co najmniej jedna osoba niepełnosprawna.

2. Uregulowania prawne dotyczące osób niepełnosprawnych

W Polsce przed okresem transformacji istniały różne definicje osoby niepełnosprawnej. Tworzone były one na użytek np. orzecznictwa prawnego, spisów ludności, organizacji zajmujących się problemami osób niepełnosprawnych. W 1997 r. ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych wprowadziła definicję niepełnosprawności – jest to trwała lub okresowa niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy¹. Ustawa ta ustala trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany oraz lekki². W myśl ustawy za osobę niepełnosprawną uznaje się tego, kto ma orzeczenie o³:

- zakwalifikowaniu przez organy orzekające (orzeczenie zespołu do spraw orzekania o niepełnosprawności) do jednego z trzech stopni niepełnosprawności,
- całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy (orzeczenie lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych) na podstawie odrębnych przepisów,
- niepełnosprawności wydane (przez zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności) przed ukończeniem 16 roku życia,
- zaliczeniu do jednej z trzech grup inwalidów (tylko orzeczenia wydane do 31 sierpnia 1997 r., które nie utraciły ważności),
- stałej albo długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym (tylko orzeczenia wydane do 31 grudnia 1997 r., które nie utraciły ważności).

Zatrudniona w firmie osoba posiadająca orzeczenie o stopniu niepełnosprawności może liczyć na przywileje, takie jak: krótszy dzień pracy, dłuższy wymiar urlopu, przerwa w pracy, udział w turnusie rehabilitacyjnym, zwolnienie na wykonanie badań. Uprawnienia te nadaje niepełnosprawnym ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, a także kodeks pracy.

W Unii Europejskiej do problemu niepełnosprawnych przywiązuje się olbrzymią wagę. W 1997 r. uchwalono traktat amsterdamski, w którym wpisano tzw. klauzulę antydyskryminacyjną (art. 13)⁴. Dokument ten nakłada na państwa członkowskie i instytucje unijne obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Rozwinięciem tego traktatu jest dyrektywa nr 2000/78⁵ dotycząca równouprawnienia w zatrudnianiu. Pośrednio niepełnosprawnych dotyczą także art. 87 i 88 traktatu, które wskazują zasady udzielania pomocy przez państwo.

¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, DzU nr 123, poz. 776 z późn. zm.

² Art. 4 Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, DzU nr 123, poz. 776 z późn. zm.

³ Art. 4a, 5 i 5a Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, DzU nr 123, poz. 776 z późn. zm.

⁴ Traktat amsterdamski zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty – Amsterdam, 2 października 1997 r.

⁵ Dyrektywa Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, DzU UE L303/16 z 02.12.2000 r.

Aktem prawnym, który przyczynił się w Polsce do istotnych zmian w dziedzinie dofinansowania zatrudniania niepełnosprawnych, jest rozporządzenie Komisji Europejskiej nr 2204/2002⁶ w sprawie stosowania art. 87 i 88 traktatu odnośnie do pomocy państwa w zatrudnianiu niepełnosprawnych. Konsekwencją tego było racjonalizowanie wydatków ze środków publicznych w ramach systemu pomocy osobom niepełnosprawnym w 2004 r. Wprowadzono m.in. następujące rozwiązania: dofinansowanie wynagrodzeń osób niepełnosprawnych, zamiast zwrotu podatku VAT, obowiązek odprowadzania na rzecz PFRON 20% wpłat przez zobowiązanych pracodawców, bez względu na wysokość ulgi uzyskanej z tytułu zakupu produkcji lub usług u pracodawcy zatrudniającego co najmniej 10% osób zaliczonych do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności. Dostosowaniu do prawa wspólnotowego podlega również udzielanie pomocy publicznej dotyczącej rekompensaty zwiększonych kosztów ponoszonych przez pracodawców z tytułu zatrudniania osób niepełnosprawnych⁷.

3. Osoby niepełnosprawne w Polsce

W Polsce żyje ogółem ok. 5,5 mln osób niepełnosprawnych⁸. W niniejszym opracowaniu analizie poddano sytuację na rynku pracy osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej. W kwartalnym Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności (tzw. BAEL) realizowanym przez Główny Urząd Statystyczny zbiorowość osób niepełnosprawnych jest wyodrębniana z ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej na podstawie kryterium prawnego – posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności lub orzeczenia równoważnego zgodnie z Ustawą z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.

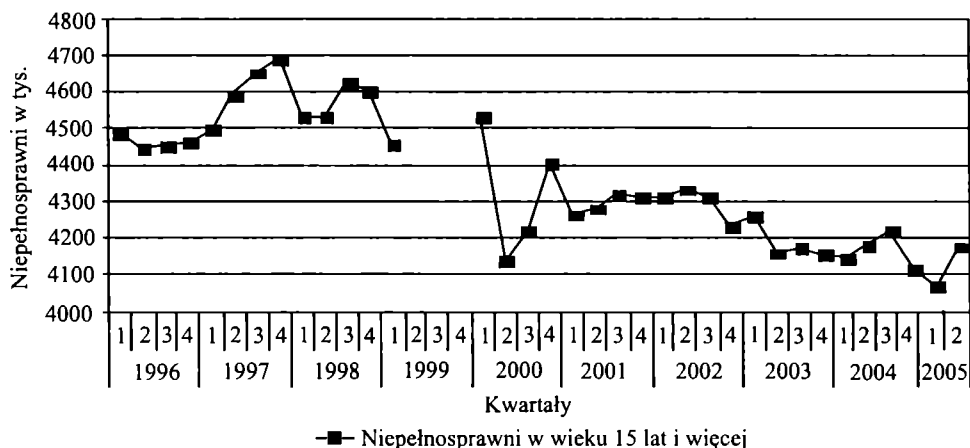
Pośród obywateli Polski w wieku 15 lat i więcej około 4,2 mln osób to niepełnosprawni [*Aktywność ekonomiczna...* 2005, s. 137]. W stosunku do 1996 r. liczba ta zmniejszyła się o ok. 8%. Blisko 2,5 mln (tj. ok. 58%) to osoby o znacznym i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (dawnej I i II grupa inwalidztwa), czyli najbardziej upośledzone życiowo. Zróżnicowanie według płci jest nieznaczne, aczkolwiek częściej niepełnosprawność dotyczy mężczyzn (ok. 60% niepełnosprawnych). W zdecydowanej większości osoby niepełnosprawne (63%) zamieszkują gospodarstwa domowe emerytów i rencistów, a ponad 20% osób niepełnosprawnych jest członkami gospodarstw pracowników. Tylko 5% osób niepełnosprawnych ma wykształcenie wyższe, a 23% średnie. Ponad 43% osób niepełno-

⁶ Rozporządzenie Komisji (WE) Nr 2204/2002 z dnia 12 grudnia 2002 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy państwa w zakresie zatrudnienia, DzU UE (PL) L337 z 13.12.2002 r.

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 maja 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków udzielania pomocy przedsiębiorcom zatrudniającym osoby niepełnosprawne, DzU nr 114, poz. 1194 z późn. zm.

⁸ Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie dane odnoszą się do II kwartału 2005 r.

sprawnych legitymuje się wykształceniem nie wyższym niż gimnazjalne, co dodatkowo powoduje trudności z wejściem na rynek pracy. Należy zauważyć, że większość niepełnosprawnych mieszka w mieście (ok. 60%).

Rys. 1. Niepełnosprawni w Polsce w wieku 15 lat i więcej w latach 1996-2005 (dane kwartalne)

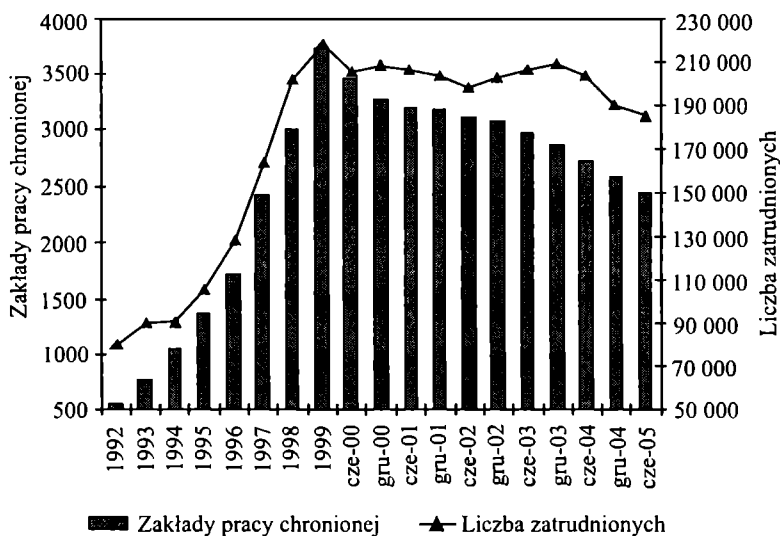
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Aktywność ekonomiczna... 2005].

Analizując absolutną liczbę niepełnosprawnych w Polsce w ostatnich dziesięciu latach, obserwuje się stopniowy spadek liczby osób niepełnosprawnych (por. rys. 1). Spowodowane jest to zaostrzeniem kryteriów przyznawania rent inwalidzkich. Szczególnie w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. próbowano rozwiązać problem bezrobocia poprzez wcześniejsze emerytury i renty. Sytuacja ta doprowadziła do zachwiania systemu ubezpieczeń społecznych. W związku z tym podjęto działania mające na celu weryfikację przyznanych orzeczeń o niepełnosprawności, co ma wyeliminować patologie w tym zakresie. W ten sposób na rynek pracy „wróciły” osoby, którym świadczenia rentowe nie należały się, ponieważ ich stan zdrowia pozwalał na wykonywanie pracy.

4. Zatrudnienie osób niepełnosprawnych

Bardzo ważnym i zarazem trudnym do realizacji zadaniem, z jakim boryka się Polska, jest integracja społeczna poprzez pracę osób niepełnosprawnych. Na zatrudnianie osób niepełnosprawnych wpływa wiele niekorzystnych czynników. Po stronie podażowej są to, poza relatywnie niskimi kwalifikacjami osób niepełnosprawnych, słabe motywacje, jak również istniejące liczne bariery instytucjonalno-infrastrukturalne. Po stronie popytu na pracę jest to m.in. niechęć pracodawców, znaczne koszty ich motywowania oraz ogólnie trudny rynek pracy (wysoka stopa bezrobocia), charakteryzujący się dodatkowo słabą dynamiką tworzenia miejsc pracy.

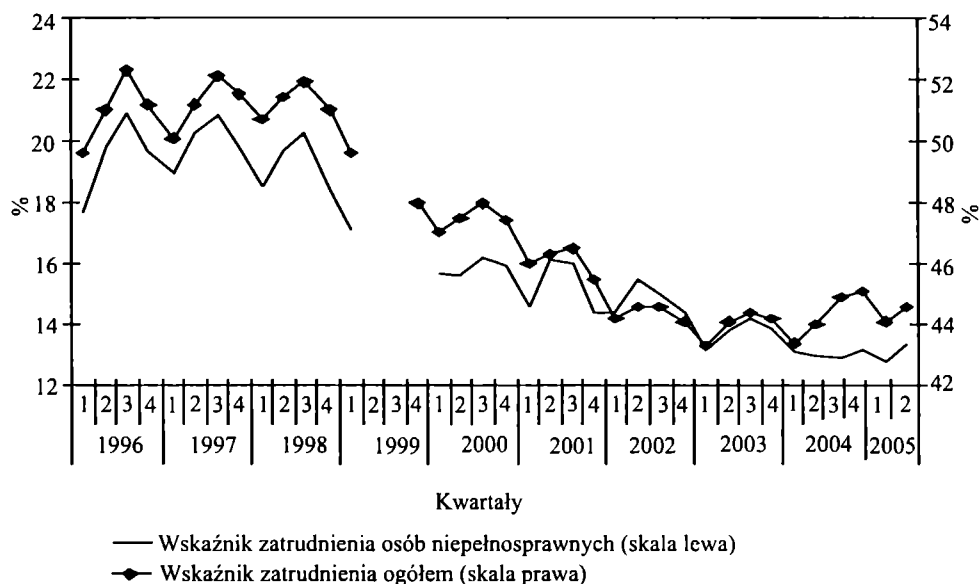
W Polsce ważną rolę w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych odgrywają zakłady pracy chronionej. Otrzymały one od państwa przywileje podatkowe w celu zachęcenia do zatrudniania inwalidów. Powstawały początkowo w miejsce spółdzielni inwalidów, potem sukcesywnie wyodrębniały się z istniejących firm lub powstawały w wyniku ich całkowitego przekształcenia. Gwarantowany przez państwo system dofinansowania i ulg dla zakładów zatrudniających osoby niepełnosprawne stanowi bodziec dla pracodawców, by ci tworzyli dla nich miejsca pracy. Najwięcej zakładów pracy chronionej funkcjonowało w 1999 r. (3736), zatrudniały ponad 218 tys. niepełnosprawnych. Na koniec I półrocza 2005 r. były zarejestrowane 2444 zakłady pracy chronionej, które łącznie zatrudniały prawie 185 tys. niepełnosprawnych pracowników.

Rys. 2. Zakłady pracy chronionej i liczba zatrudnionych w latach 1992-2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: www.mpips.gov.pl/index.php?gid=702, stan na dzień 9.01.2006.

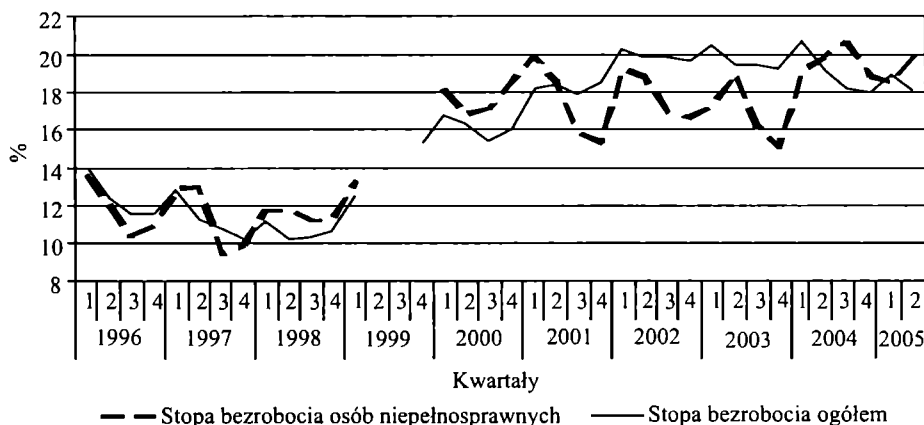
Wśród osób niepełnosprawnych aktywni zawodowo stanowią względnie niewielką grupę (698 tys. w II kwartale 2005 r.), jednakże tylko 560 tys. inwalidów pracuje. Analizując dane, możemy potwierdzić tezę, że sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w znacznym stopniu różni się od sytuacji osób sprawnych, z reguły na niekorzyść tych pierwszych. Od wielu lat populacja osób niepełnosprawnych w Polsce cechuje się rosnącą z roku na rok biernością zawodową. Objawia się to niskim wskaźnikiem aktywności zawodowej (16,7% w II kwartale 2005 r.). Spadkowi współczynnika aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych towarzyszy spadek wskaźnika zatrudnienia, który utrzymuje się od wielu lat na poziomie znacznie niższym niż w przypadku osób sprawnych (por. rys. 3).

Rys. 3. Wskaźnik zatrudnienia w latach 1996-2005 (dane kwartalne)

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Aktywność ekonomiczna... 2005].

Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych jest wyraźnie wyższy wśród mieszkańców wsi (16,7%). Związane jest to z możliwością zatrudnienia we własnym gospodarstwie rolnym, co dodatkowo powoduje, że stopa bezrobocia osób niepełnosprawnych jest znacznie niższa na wsi (13,4%) niż w miastach (25,3%). Częściej podejmują pracę niepełnosprawni mężczyźni (wskaźnik zatrudnienia 17,0%) niż kobiety (10,1%), ale też kobietom trudniej jest znaleźć zatrudnienie, o czym świadczy wyższa w ich przypadku stopa bezrobocia (23,3%).

Rys. 4. Stopa bezrobocia w latach 1996-2005 (dane kwartalne)

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Aktywność ekonomiczna... 2005].

Do 2003 r. stopa bezrobocia osób niepełnosprawnych utrzymywała się poniżej 18%. W 2004 r. nastąpił niestety jej wzrost do 19,6% (odmiennie niż w wypadku osób sprawnych). Niepokojąca jest przede wszystkim stopa bezrobocia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym – 22,6% w 2004 r. (22,3% w III kw. 2005 r.).

5. Analiza budżetów gospodarstw domowych osób niepełnosprawnych

W dalszej części pracy zaprezentowane zostaną wybrane wyniki analizy budżetów gospodarstw domowych, których członkami są osoby niepełnosprawne⁹. Podjęta zostanie próba pokazania wpływu aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych na budżety ich gospodarstw domowych. Ze względu na ograniczoną objętość opracowania niektóre rezultaty analizy zostaną wspomniane bez prezentacji wyników w formie tabeli lub wykresu.

Dane statystyczne wykorzystane we wspomnianej analizie zostały pozyskane z Badania Budżetów Gospodarstw Domowych przeprowadzonego przez GUS w 2003 r. Należy wspomnieć, że badanie to jest jednym z badań ciągłych i odbywa się corocznie¹⁰. Całkowity zbiór danych liczy 32,488 indywidualnych obserwacji dla gospodarstw domowych w Polsce. W analizie wykorzystano jego podzbiory o różnej liczebności.

Jako jednostkę statystyczną przyjęto gospodarstwo domowe. Alternatywą byłoby uznanie za tę jednostkę osoby (członka gospodarstwa domowego). Wydaje się jednakże, iż badając budżet gospodarstwa domowego, właściwe jest odnoszenie wyników do całych gospodarstw, a nie poszczególnych jego członków.

Śmiało można powiedzieć, że problem niepełnosprawności jest w Polsce problemem o skali społecznej. Okazuje się bowiem, że ponad 25% gospodarstw domowych ma w swoim składzie co najmniej jedną osobę niepełnosprawną¹¹. Najczęściej gospodarstwa zmagają się z niepełnosprawnością jednego swego członka (21,36% gospodarstw). Dwie osoby niepełnosprawne znajdziemy w 4,59% gospodarstw, a trzy i więcej takich osób żyje w 0,29% gospodarstw. Od strony ekonomicznej osoby niepełnosprawne mogą powodować relatywnie większe obciążenie dla budżetu gospodarstwa domowego przez konieczność zaspokojenia ich potrzeb w zakresie ochrony zdrowia i rehabilitacji, przy jednocześnie niskim poziomie dochodów, szczególnie świadczeń rentowych. Powstaje więc pytanie, na ile aktywność ekonomiczna¹² niepełnosprawnych członków gospodarstwa domowego wpły-

⁹ Za osobę niepełnosprawną uznajemy osobę, która posiada orzeczenie o niepełnosprawności.

¹⁰ Więcej o samym Badaniu Budżetów Gospodarstw Domowych i jego metodologii można znaleźć w publikacjach GUS-u dotyczących tego badania, jak np. [*Aktywność ekonomiczna...* 2005].

¹¹ Tak jak już wcześniej wspomniano, rozważamy tylko osoby w wieku 15 lat i więcej.

¹² Zdajemy sobie sprawę, że znaczna część osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym nie jest w stanie podjąć pracy zawodowej ze względu na stan zdrowia, powiększając w ten sposób zbiór osób biernych zawodowo.

wa na jego budżet. Aby przynajmniej w części odpowiedzieć na to pytanie, przeprowadzimy analizę rozkładu dochodu na osobę w gospodarstwie domowym ze względu na liczbę osób niepełnosprawnych. Analogiczne podejście zastosowano dla wydatków na osobę. Jednak z powodu w dużej mierze zbieżnych wniosków nie będą prezentowane wyniki tej analizy.

W tabeli 1 przedstawiono charakterystyki rozkładu dochodu na osobę w gospodarstwach domowych ze względu na liczbę osób niepełnosprawnych.

Łatwo można zauważyć spadek wartości miar pozycyjnych (średniej, mediany i kwartyli) w miarę wzrostu liczby osób niepełnosprawnych w gospodarstwie domowym. Spadek ten jest szczególnie wyraźny w przypadku średniej wartości dochodu oraz kwartyła trzeciego. Warto zauważyć, że wartości kwartyła pierwszego są mniej więcej na takim samym poziomie. Ten wynik sugeruje, że poziom najniższych dochodów jest niezależny od liczby osób niepełnosprawnych. Znamienny jest też spadek zróżnicowania oraz asymetrii dochodów na osobę w miarę wzrostu liczby inwalidów w gospodarstwie. Przyczyny tego można poszukiwać w mniejszym zróżnicowaniu dochodu na osobę dla ogółu gospodarstw wieloosobowych, którymi niewątpliwie są gospodarstwa składające się z kilku osób niepełnosprawnych.

Tabela 1. Charakterystyki rozkładu dochodu na osobę w gospodarstwach domowych ze względu na liczbę osób niepełnosprawnych

Liczba inwalidów	Średnia	S	V	Kwartył pierwszy	Mediana	Kwartył trzeci	As
0	847,71	693,76	81,84%	452,84	700,13	1040,00	0,64
1	742,31	468,49	63,11%	454,97	655,40	910,42	0,56
2	668,64	412,82	61,74%	437,41	611,10	795,23	0,42
3	560,31	248,51	44,35%	391,76	538,55	684,67	0,26
Ogółem	816,03	642,51	78,74%	452,27	682,55	998,13	0,62
0 *	820,98	648,95	79,05%	453,33	686,67	1000,00	0,62
0**	726,20	442,98	61,00%	454,69	648,74	892,34	0,52
0***	507,57	378,35	74,54%	292,08	397,78	621,92	0,87
1 pracujący	742,80	478,93	64,48%	440,11	640,79	904,68	0,64

0* – zero pracujących inwalidów w przypadku wszystkich gospodarstw domowych; 0** – zero pracujących inwalidów w przypadku gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba będąca inwalidą; 0*** – zero pracujących inwalidów w przypadku gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba aktywna zawodowo będąca inwalidą.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Budżetów Gospodarstw Domowych – GUS.

W dalszej części tab. 1 zaprezentowano wyniki obliczeń w zagnieżdżających się kolejno grupach gospodarstw ze względu na liczbę pracujących niepełnosprawnych. Brak pracujących inwalidów wśród ogółu gospodarstw nie powoduje zasadniczej zmiany wartości obliczonych charakterystyk w stosunku do ogółu gospo-

darstw. W dużym zakresie są to te same gospodarstwa, czyli gospodarstwa, gdzie nie ma w ogóle osób niepełnosprawnych oraz gdzie takie osoby są, ale nie pracują. O różnicy stanowią gospodarstwa z pracującymi osobami niepełnosprawnymi. Jeśli ograniczymy się do grupy gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba będąca inwalidą, to zauważymy dość zasadniczy spadek przeciętnych dochodów na osobę w przypadku braku podjęcia pracy przez niepełnosprawnych członków gospodarstwa. Dalsze zawężenie grupy gospodarstw do tych, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba aktywna zawodowo będąca inwalidą, pokazuje, że nieposiadanie pracy przez takie osoby (pozostawanie na bezrobociu) zdecydowanie negatywnie wpływa na sytuację dochodową takich gospodarstw. Uzyskanie przez jednego bezrobotnego inwalidę z tej grupy gospodarstw pracy w zasadniczy sposób poprawia tę sytuację, na co wskazuje ostatni wiersz tab. 1.

Podczas analizy powyższych wyników może nasunąć się jedna wątpliwość. Wspomniana zmniejszająca się wartość miar pozycyjnych w dużej mierze zależy od wzrostu ogólnej liczby osób w gospodarstwie, więc może nie zależeć od wzrostu liczby inwalidów. Jedną z metod uwzględnienia efektu skali w odniesieniu do liczby osób w gospodarstwie jest zastosowanie skali ekwiwalentności¹³. Pozwala ona na porównanie dochodów gospodarstw o różnej liczbie osób przy założeniu tego samego poziomu sytuacji materialnej¹⁴ gospodarstwa. W niniejszym opracowaniu dla wyznaczenia skali ekwiwalentności zastosowano metodę wskaźnika wydatków żywnościowych¹⁵. Oszacowana na podstawie tej metody elastyczność skali wyniosła 0,663. Wynik ten jest porównywalny z elastycznością uzyskaną dla skal OECD, zmodyfikowanej OECD czy Szulca (zob. [Kot 2000, s. 177]. Dysponując skalą ekwiwalentności, możemy przeliczyć teraz dochody gospodarstwa domowego na jednostkę ekwiwalentności. Wyniki oszacowań charakterystyk rozkładu dochodu na jednostkę ekwiwalentności w analogicznym układzie jak poprzednio zaprezentowane zostały w tab. 2.

Wyniki zamieszczone w tab. 2 potwierdzają w ogólności wnioski wysnute wcześniej. Jednakże różnice między wartościami przeciętnymi w przypadku dochodu na jednostkę ekwiwalentności są zdecydowanie niższe, niż to miało miejsce poprzednio. Teraz wyraźnie widać, że wartości kwartyła 1 są właściwie na tym samym poziomie z delikatną tendencją wzrostu w miarę zwiększania się liczby inwalidów. Uogólniając, pojawianie się w gospodarstwie kolejnych osób niepełnosprawnych pogarsza jego pozycję ekonomiczną w niewielkim stopniu. Z całą siłą potwierdza się zasadniczy wpływ na pozycję ekonomiczną gospodarstwa tego, czy aktywny zawodowo niepełnosprawny jest osobą pracującą, czy bezrobotną. Ograniczając się do gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba

¹³ Szeroko temat problemów wyznaczania skal ekwiwalentności opisano w [Kot 2000].

¹⁴ Bardziej właściwym określeniem powinno być pojęcie dobrobytu ekonomicznego.

¹⁵ Więcej na temat tej metody można znaleźć w [Panek, Podgórski, Szulc 1999].

aktywna zawodowo będąca inwalidą, zauważamy, że średni dochód na jednostkę ekwiwalentności dla gospodarstw z bezrobotnymi inwalidami wynosi ok. 706 zł, podczas gdy podjęcie przez taką osobę pracy podnosi tenże dochód do poziomu ponad 1042 zł.

Tabela 2. Charakterystyka rozkładu dochodu na jednostkę ekwiwalentności w gospodarstwach domowych ze względu na liczbę osób niepełnosprawnych

Liczba inwalidów	Średnia	S	V	Kwartył pierwszy	Mediana	Kwartył trzeci	As
0	1134,82	847,56	74,69%	669,46	957,07	1364,14	0,63
1	989,78	567,03	57,29%	650,00	877,70	1197,02	0,59
2	952,02	540,09	56,73%	672,47	860,89	1117,43	0,51
3	910,00	387,97	42,63%	673,95	878,42	1085,35	0,24
Ogółem	1094,77	785,31	71,73%	664,89	930,30	1306,04	0,63
0 *	1098,55	792,06	72,10%	665,21	932,88	1311,99	0,63
0**	969,93	532,36	54,89%	654,29	868,57	1168,39	0,57
0***	706,03	471,91	66,84%	449,81	604,41	819,09	0,65
1 pracujący	1042,48	613,26	58,83%	665,16	916,85	1260,81	0,61

0* – zero pracujących inwalidów w przypadku wszystkich gospodarstw domowych; 0** – zero pracujących inwalidów w przypadku gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba będąca inwalidą; 0*** – zero pracujących inwalidów w przypadku gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jedna osoba aktywna zawodowo będąca inwalidą.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Budżetów Gospodarstw Domowych – GUS.

Podobną analizę jak powyżej przeprowadzono dla dwóch grup gospodarstw, w których głównym źródłem utrzymania jest praca najemna oraz renta.

W gospodarstwach pracowniczych¹⁶ sytuacja nie jest tak jednoznaczna jak wcześniej. Okazuje się bowiem, że wraz ze wzrostem liczby inwalidów początkowo średni dochód na osobę spada, a następnie rośnie. Jednakże różnice tych wartości są niewielkie. Ciekawie natomiast zachowują się kwartyle. Wartości kwartyła pierwszego rosną wraz ze wzrostem liczby inwalidów, mediany nieznacznie spadają, a w przypadku kwartyła trzeciego ten spadek jest już znaczny. Podobnie jak wcześniej można stwierdzić, że dla 50% gospodarstw domowych uzyskujących dochody zbliżające się do mediany nie ma znaczenia liczba osób niepełnosprawnych w gospodarstwie. Znaczenie ma natomiast to, czy taka osoba pracuje, czy jest bezrobotna. Okazuje się nawet, że podjęcie pracy przez osobę niepełnosprawną w ramach gospodarstwa pracowniczego powoduje na tyle znaczny wzrost przeciętnego dochodu na osobę, że poziom tego dochodu przewyższa średni dochód gospodarstw bez osób niepełnosprawnych. Praca osoby niepełnosprawnej zdecydowanie poprawia kondycję ekonomiczną takiego gospodarstwa. Wszystkie powyższe wnio-

¹⁶ Gospodarstwami pracowniczymi będziemy nazywać te gospodarstwa, których głównym źródłem utrzymania jest praca najemna. Podobnie gospodarstwami rencistów będą te, w których głównym źródłem utrzymania jest renta.

ski potwierdzają się jeszcze bardziej wyraziście przy analizie dochodu na jednostkę ekwiwalentności.

Zdecydowanie gorsza jest pozycja ekonomiczna gospodarstw rencistów. W ich przypadku odmiennie kształtują się średnie dochodu na osobę i dochodu na jednostkę ekwiwalentności. Pierwsza z nich pokazuje spadek wartości w miarę wzrostu liczby osób niepełnosprawnych, natomiast druga przeciwnie. Sugeruje więc to wniosek, że gospodarstwo rencistów z większą liczbą osób niepełnosprawnych ma lepszą kondycję ekonomiczną (większy dobrobyt). Zapewne każda z tych osób ma zagwarantowane świadczenia rentowe, co powoduje, przy malejących kosztach utrzymania dodatkowej osoby, lepszą sytuację takiego gospodarstwa. Oczywiście znowu potwierdza się, że podjęcie pracy przez osobę niepełnosprawną podnosi zdecydowanie przeciętny poziom dochodów gospodarstwa.

Porównując sytuację gospodarstw pracowniczych i rencistów, łatwo można założyć lepszą pozycję tych pierwszych. Istotne jest to, że podejmowanie pracy przez inwalidę w przypadku gospodarstwa pracowniczego nie wydaje się koniecznością (od strony ekonomicznej), jak ma to miejsce w przypadku gospodarstw rencistów.

Tabela 3. Wyniki oszacowania parametrów modelu regresyjnego ln dochodu na osobę

Zmienna objaśniająca	Beta	Bd st.	B	Bd st.	t(8473)	poziom p
Wyraz wolny			6,151198	0,032064	191,8417	0,000000
Miasto do 20 tys. mieszkańców	0,010367	0,009530	0,017275	0,015880	1,0879	0,276681
Miasto 20-100 tys. mieszkańców	0,039671	0,009963	0,056368	0,014156	3,9819	0,000069
Miasto 100-200 tys. mieszkańców	0,045415	0,009396	0,091889	0,019011	4,8334	0,000001
Miasto 200-500 tys. mieszkańców	0,056813	0,009564	0,107111	0,018032	5,9402	0,000000
Miasto pow. 500 tys. mieszkańców	0,109278	0,009871	0,187879	0,016972	11,0701	0,000000
Liczba osób w gosp. dom.	-0,398377	0,009962	-0,133314	0,003334	-39,9915	0,000000
Wiek „głowy” gosp. dom.	0,147483	0,010025	0,005537	0,000376	14,7109	0,000000
Poziom wyksz. głowy g.d.	0,319552	0,009399	0,131634	0,003872	33,9968	0,000000
Liczba pracujących inwalidów	-0,069883	0,009060	-0,302380	0,039202	-7,7133	0,000000
Liczba bezrobotnych inwalidów	0,056034	0,011855	0,065245	0,013803	4,7267	0,000002
Liczba biernych inwalidów	0,017731	0,011930	0,017076	0,011489	1,4862	0,137252

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Budżetów Gospodarstw Domowych – GUS.

Na koniec przyjrzyjmy się jednemu z wielu uzyskanych wyników modelowania regresyjnego dochodu na osobę. Tabela 3 pokazuje rezultaty oszacowania parametrów dla zbiorowości gospodarstw, w których skład wchodzi co najmniej jeden inwalida.

Zmienną objaśnianą jest tu logarytm naturalny dochodu na osobę. Jako zmienne objaśniające model zawiera standardowe determinanty dochodów, tj.: wielkość miejscowości położenia gospodarstwa, liczbę osób w gospodarstwie, wiek i wykształcenie „głowy” gospodarstwa. Ponadto do modelu zostały wprowadzone zmienne odnoszące się do liczby osób niepełnosprawnych w kontekście ich sytuacji na rynku pracy. Model wyjaśnia 37,5% zmienności dochodów. Jest to wynik nie wysoki, ale też nie odbiegający drastycznie od rezultatów uzyskiwanych w modelowaniu dochodów czy płac (por. [Kot 1999]). Na szczególną uwagę zasługują oceny parametrów stojących przy zmiennych związanych z aktywnością zawodową osób niepełnosprawnych. Jak można było się spodziewać, każdy następny bezrobotny inwalida zdecydowanie obniża dochody na osobę gospodarstwa domowego, natomiast każdy kolejny pracujący inwalida podnosi te dochody. Dla dochodów gospodarstwa nie ma zaś znaczenia kolejny inwalida bierny zawodowo. Wynik ten wskazuje, że często aktywność zawodowa inwalidów może wynikać ze złej kondycji finansowej ich gospodarstw. Jeśli nie znajdują oni pracy, to dochody ich gospodarstwa pozostają na niskim poziomie, w przeciwnym wypadku podnoszą się, zapewniając dochód na osobę nieco wyższy niż w gospodarstwach, w których są niepełnosprawni bierni zawodowo z wyboru lub przymusu.

6. Zakończenie

Badanie aktywności ekonomicznej ludności dostarcza ważnych informacji na potrzeby kształtowania polityki społecznej. Na jego podstawie możemy ocenić bowiem skuteczność tej polityki oraz wskazać kierunki podejmowania dalszych działań. W niniejszej pracy zajęliśmy się tylko niewielkim wycinkiem postawionego problemu. Zdajemy sobie sprawę, że tak krótkie opracowanie nie wyczerpuje tematu aktywności zawodowej ludności niepełnosprawnej i jej wpływu na budżety gospodarstw domowych. W związku z tym przeprowadzone przez autorów badania będą kontynuowane.

Oprócz danych zagregowanych w prezentowanym opracowaniu wykorzystano indywidualne dane z budżetów gospodarstw domowych, w ramach których dołączono moduł odnoszący się do aktywności ekonomicznej członków gospodarstwa domowego. Taki układ danych pozwala na powiązanie tematyki budżetów gospodarstw domowych z aktywnością zawodową ich członków. Otwiera to szerokie możliwości analizy przyczynowo-skutkowej w zarysowanym obszarze badań. Dane te nie dostarczają jednak informacji na temat skłonności do podejmowania pracy przez poszczególne osoby. Zwłaszcza w wypadku osób niepełnosprawnych byłaby to pożądana informacja. Wydaje się, że głównym czynnikiem skłaniającym niepełnosprawnych do pracy jest sytuacja finansowa ich gospodarstw domowych. Jednakże nadal pozostaje to hipotezą, którą należy zweryfikować w dalszych badaniach.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2005*, Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa 2005.
- Dyrektywa Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, DzU WE L303/16 z 02.12.2000 r.
- Kot S.M., *Ekonometryczne modele dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000.
- Kot S.M. (red.), *Analiza ekonometryczna kształtowania się płac w Polsce w okresie transformacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1999.
- Panek T., Podgórski J., Szulc A., *Ubóstwo: teoria i praktyka pomiaru*, SGH, Monografie i Opracowania, Warszawa 1999.
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 2204/2002 z dnia 12 grudnia 2002 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy państwa w zakresie zatrudnienia, DzU WE L337 z 13.12.2002 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 maja 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków udzielania pomocy przedsiębiorcom zatrudniającym osoby niepełnosprawne, DzU nr 114 poz. 1194 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, DzU nr 123, poz. 776 z późn. zm.

THE SITUATION OF DISABLED PEOPLE ON THE POLISH LABOUR MARKET

Summary

This paper presents the situation of disabled people on the Polish labour market in the context of regulations that should help these people in getting a job. The main aim of this paper is to present and analyze the situation of disabled people on the Polish labour market in reference to their households' budgets. The used data comes from Household Budget Surveys (HBS) and Labour Force Surveys (LFS) conducted by Polish Central Statistical Office. The analysis concerns dynamic and structure of the economic activity of disabled people and shows characteristics of their households' budgets.